

Kapittel 2

Fra arbeider til pensjonist

SAMMENDRAG For mange representerer pensjoneringen selve overgangen til den livsfasen vi tenker på som alderdommen. Hoveddelen i denne boka blir derfor innledet med et kapittel om hvordan det føles å bli pensjonert. Både tap av rollen som arbeidstager og aldersperspektivet gjør begrepet *ære* relevant på flere måter. Teori om ære vil derfor spille en sentral rolle i dette kapitlet, som i hovedsak presenterer en analyse av Bjarte Breiteigs novelle «Ingenting hendt» fra *Surrogater* (2000). Menneskets æresfølelse er i stor grad relatert til arbeidet i vårt moderne samfunn, og med æresforsker Alexander Welsh og filosof Kwame Anthony Appiah vil jeg knytte æresbegrepet til respekt, integritet og verdighet (Welsh 2008, x; Appiah 2010). Psykolog Mark Freemans (1993) begrep «narrative foreclosure», som refererer til det å lukke livsfortellingen for tidlig, noe både andres og egne holdninger kan bidra til, er særlig relevant i dette kapitlet, men også i de kapitlene som handler om sorg og selvmord.

NØKKEWORD alderdom | pensjonering | arbeider | ære | livsfortelling

ABSTRACT Retirement often represents the very transition to the life stage we think of as old age. This book therefore opens with a chapter on retirement. Both the loss of the role of employee and the perspective of old age make the concept of honor relevant. Thus, theory of honor will play a key role in chapter 2, which largely is an analysis of the short story «Nothing Happened» (2000) by Bjarte Breiteig. In our modern society the sense of honor is to a large extent related to our work, and I associate the concept of honor with respect, dignity and integrity (cf. Welsh 2008). The philosopher Kwame Anthony Appiah points out that every human being has a «fundamental right to respect what we term dignity. Dignity is a form of honor, too, and its code is part of morality» (Appiah 2010, 177). But how can the last phase of life, which necessarily includes decay, illness and death, be worthy?

Mark Freeman's concept of narrative foreclosure (1993), which refers to closing the life narrative prematurely, is especially relevant in chapter 2, but also in the chapters about grief, loss and suicide.

KEYWORDS old age | retirement | worker | honour | life narrative

Gjennom livsløpet fyller vi mange roller. Vi opplever også rolleendringer og tap av roller. Særlig alderdommen bringer med seg rolletap som får avgjørende betydning for hvordan livet arter seg videre. Den amerikanske sosialgerontologen Irving Rosow (1985) har presentert en modell for livets rolleendringer, der han skiller mellom status og rolle. Status vil si ens posisjon i en sosial struktur, og til denne posisjonen knytter det seg rettigheter og plikter. Rollen anses som det dynamiske aspektet ved denne posisjonen, nærmere bestemt den atferden og de forventningene som følger med posisjonen. Vi fyller dermed flere roller, som institusjonelle roller i kraft av det yrket vi har. Men også uformelle roller, som det er knyttet forventninger til, selv om de ikke er forankret i et formelt sosialt system.

Mennesket tilpasser seg i prinsippet alderdommen like godt som andre livsfaser (Rosow 1974), men samfunnets sosialisering av mennesker i alderdommen preger nødvendigvis hvordan vi takler overgangen. I alderdommen blir vi primært hensatt i uformelle roller og dermed utsatt for sosialiserende krefter, noe Rosow skriver om i boka *Socialization to Old Age* (1974). Flere forskere har også pekt på pensjonistenes rolleløse rolle som ifølge moderniseringsteorien fører til sosial deklassering; tilknytningen til samfunnet blir løsere, det blir færre viktige oppgaver å fylle og mange føler seg overflødige (Burgess 1960; Daatland & Solem 2011, 129–131). Hvis man i tillegg føler seg som en byrde, vil det nødvendigvis prege hvordan man håndterer og opplever alderdommen.

Pensjonistlivet kan oppleves som overgangen til livets siste fase. Livet intensiveres på godt og på vondt når slutten rykker nærmere. Første fase av pensjonisttilværelsen kan være en tøff overgang for noen, en gave for andre. Pensjonisttiden kan være en særlig god periode for dem som endelig kan gjøre det de har lengtet etter å ha tid til, som det eldre paret i Gaute Heivolls roman *De fem årstidene* (2014), som forteller om Heivolls egne besteforeldre. Etter 34 år som togkonduktør skal morfar endelig få tid til sine lidenskaper – kona, maling, hagen:

Han hadde stått på perrongen i all slags vær og sett til at folk kom seg av. Han hadde satt fløyta mellom tennene, svingt med flagget, stått i bakerste vogn med stasjonslykta og gitt signal. I løpet av sitt yrkesliv hadde han tilbakelagt en strekning som tilsvarte femtini ganger rundt jordkloden ved ekvator. [...] Det var nesten så han skjemptes. Han som i trettifire år hadde lengtet hjem til utsikten mot plommetreet. Kveldssola gjennom verkstedvinduet. De rolige skygene. Greinene som duvet lett i vinden. Han som bare ville sitte der og male (Heivoll [2014] 2015, 8).

Men med pensjonistlivet kommer det av og til sykdom som forstyrrer idyllen og innskrenker alderdommens muligheter, noe vi skal se flere eksempler på senere i denne boka.

Ikke alle lengter etter å slutte i jobben. For noen er det å leve sterkt knyttet til arbeidet. Da representerer ikke overgangen til pensjonisttilværelsen frihet, men snarere slutten på det som oppleves som et meningsfylt liv.

LIVSFASEOVERGANGER

Bjarte Breiteigs novelle «Ingenting hendt» fra *Surrogater* (2000) fremstiller hvordan overgangen til pensjonistlivet kan oppleves som et fall. «Ingenting hendt» innledes idet arbeideren Leif avslutter sin siste jobbdag på jernverket med en siste dusj. Leif er på vei ut av arbeiderfellesskapet og på vei inn i pensjonisttilværelsen. Den insisterende tittelen «Ingenting hendt» fremhever hvordan denne overgangen på den ene siden behandles som et ingenting, kanskje fordi den jo er nødvendig. Samtidig er avgangen alt, for det antydes at den vil føre til omfattende endringer i Leifs livssituasjon og livskvalitet. Novella åpner betegnende nok med at Leif sier «Jaja» (Breiteig 2000, 25). Sammen med tittelen fremhever dette lille ordet det tilsynelatende likegyldige, eller kanskje mer presist, det resignerte ved situasjonen. Men «Jaja»-et og insisteringen på at denne avskjedsdagen er ingenting, samsvarer ikke med Leifs reaksjon i dusjen. Dermed bidrar snarere «Jaja»-et og tittelen til å understreke at Leif verken språklig eller følelsesmessig synes i stand til å uttrykke hvor vanskelig og omveltende avgangen er for ham. Det avspeiler seg også i Leifs forsøk på å dysse ned og slippe unna mer avskjed ved å dusje før de andre.

Novella åpner in medias res, idet Leif er på vei inn i garderoben. Hjelmen er dekket av størknet jernslam, og Leif kaster den i søppelbøtta (2000, 25). Denne tilsynelatende dagligdagse handlingen blir en parallell til Leifs situasjon, for slik jernslammet er størknet, er også Leifs situasjon på et vis størknet nå som arbeidslivet er over. I likhet med hjelmen er han symbolsk sett havnet i søppelbøtta. Leif er gått tidlig fra kontrollrommet denne natten: «I natt var det ikke engang nødvendig å stemple ut, hadde Taraldsen sagt. Bare den siste dusjen gjensto» (2000, 25). Særlig ordene «engang», «bare» og «siste» fremhever hvilken milepæl avgangen representerer, hvilken dramatisk overgang han befinner seg i. Som om denne avslutningen av jobblivet markerer en slutt for selve livet. Det å ikke lenger duge, måtte pensjonere seg, viser at jobben ikke bare var en jobb. Den var livet. Likevel er denne overgangen fremstilt som et ingenting inntil Leif faller i dusjen. Avgangen er jo nødvendig av både helsemessige og samfunnsstrukturelle grunner, men

det later til at han må behandle avgangen som et ingenting for å makte den omstillingen som nå kreves av ham.

Leif kjenner enhver krok, enhver rutine, enhver lyd på arbeidsplassen: «Gjennom vindusruten lød fabrikkstøyen bare som et mykt surr, men han kunne likevel skille ut de enkelte komponentene» (2000, 26). Denne informasjonen bekrefter hvordan Jernverket så å si *er* i kroppen til Leif; han kan sanse og identifisere den minste lyd: «Han visste hva det var alt sammen. Han kunne ha jobbet hvor som helst i hele anlegget» (2000, 26). Mens Leif tar inn lydene fra Jernverket, slukner røyken mellom fingrene, og han kjenner små stikk i ryggen. Det er mer enn røyken som slukner for Leif for tiden. Slukkemetaforen går igjen gjennom novella og er signifikant, den etablerer et semantisk felt på både mikro- og makronivå i novella. Smertene kan dessuten leses som en reaksjon på avgangen, som et fysisk sorguttrykk. Det opplyses imidlertid at «en ny smerteri» er på vei (2000, 26). Han har følgelig hatt smerter også tidligere, og de har hindret ham i arbeidet. Han kan ikke lenger engang åpne og lukke ventiler, «de siste månedene hadde han bare sittet i kontrollrommet eller gått formålsløst rundt og sett på de andre» (2000, 26). Smertene har hindret ham i å utføre det han kan så godt. Arbeidstjenesten har derfor i praksis vært avsluttet «de siste månedene», det er ikke først denne avskjedsdagen det tar slutt. Smertene kan leses som kroppens reaksjon på den avgangen han trolig har gruet for lenge. Samtidig kan de være et uttrykk for det fysiske forfallet som aldringen nødvendigvis har påført ham, som hindrer ham i å virke som før. Reaksjonen kan være psykosomatisk, altså både sjelelig og legemlig fundert og dermed kompleks; mens smertene gjør at Leif er arbeidsudyktig, noe som gjør avgang nødvendig, forårsaker eller øker kanskje avgangen smertefølelsen. Tolkningen av at ryggsmertene kan knyttes til mer enn bare ryggen, synes adekvat fordi Leif er en klassisk Breiteig-karakter: Han fremtrer som språkløs, taus, ensom, og dermed sårbar. Alt han mangler ord for, får utløp gjennom ryggen.

Leif ble ærefullt takket av, han fikk klokke og et langt håndtrykk til takk. «Leif hadde ikke følt noe da. Han var verken trist eller bitter» (2000, 27). Ordet «da» avslører at Leif kan ha følt noe før avskjedsmarkeringen. En reaksjon kommer uansett i etterkant, i dusjen. Han reagerer med kroppen, en smerte samles i ryggen, «som om en kniv skar frem og tilbake over ryggstøylene nå, uten å komme igjennom» (2000, 27). Egen æresfølelse er ofte tett forbundet med ens yrke og arbeidsinnsats, og da kanskje særlig for mannen? Som alderdomsforsker Runar Bakken påpeker, utarter posisjonen som *de andre* seg ofte forskjellig for menn og kvinner: «Kvinner opprettholder i større grad sin tilknytning til fellesskapet gjennom et ansvar for barn og barnebarn, mens menn – bortsett fra de mektige og de som er rike på eiendom, penger og kunnskap – ser ut til å miste *alt* idet de mister sin

arbeidsevne. Menn blir i radikal forstand et objekt» (Bakken 2014, 52). Breiteigs Leif illustrerer denne påstanden og viser at æresbegrepet i stor grad kan anses som kjønnnet. Med Unni Wikan kan vi forenklet uttrykke det slik: «Menn har ære, kvinner har skam» (Wikan 2008, 9). Med arbeidet forsvinner fellesskapet, den strukturen og forpliktelsen som har vært pilaren i Leifs liv, som i størst grad synes å ha tilført Leifs liv innhold og dermed også verdighet og essensiell selvfølelse. Leifs historie illustrerer hvordan den pensjonerte kan oppleve svekket sosial identitet så vel som svekket æresfølelse idet man havner utenfor sitt vante jobbfellesskap og blir overlatt til seg selv og alderdommen. Det å være del av og bidra i et fellesskap kan være avgjørende for ens verdighetsfølelse, den type æresfølelse som kanskje sterkest påvirker menneskets selvfølelse, selvtilitt og selvrespekt.

FRA VERDIGHET TIL YDMYKELSE

I studier utført av forskerne Donald Cowgil og Lowell Holmes på 1970-tallet viser materialet at gamle menneskers status og prestisje synker i takt med den kapitalistiske moderniseringen av samfunnet (Cowgil & Holmes 1972). I det førmoderne samfunnet representerte alderdommen en såkalt gyllen tid fordi samfunnene var mer stabile. Det sentrale var å gjenskape, ikke endre, samfunnet. Det å oppnå høy alder betød i stor grad at man hadde gjort kloke livsvalg. Den erfaring og kunnskap som den gamle hadde, var dermed attraktiv for samfunnets overlevelsessevne. I det moderne samfunnet, som kontinuerlig er i utvikling og endring, blir gamle menneskers status og prestisje redusert siden deres kunnskap, erfaringer og ferdigheter så raskt foreldes (Bakken 2014, 41, 69). For øvrig kan vi innvende at dette problemet avhenger av hvilket yrke man pensjonerer seg fra. Kanskje er det minst problematisk for akademikere å pensjonere seg? Faglig trygghet og styrke vil for mange akademikere øke i takt med alderen, og pensjonistlivet gir frihet og tid til å fordype seg ytterligere i tanke- og skrivearbeid. Men overgangen til pensjonisttilværelsen kan igangsette en eksistensiell krise, idet identiteten så vel som følelsen av å delta og bety noe i stor grad er knyttet til arbeidet og kanskje også arbeidsstedet. Leifs sjef bekrefter at han har betydd noe: «Det er trist å gi slipp på en som deg, hadde Taraldsen sagt. Det er vanskelig å finne arbeidsvillige folk nå for tiden [...] Du har sannelig stått på» (2000, 26–27).

I en studie fra 1986 konkluderer Cowgil at gamle mennesker hadde lavere status i industrialiserte land der pensjonistlivet og flytting til sykehjem var å anse som sosialt substitutt for døden. Cowgil peker imidlertid ut styrking av familieverdier som en adekvat metode for å motvirke reversering av status og prestisje (Cowgil 1986). I det moderne samfunnet kan den pensjonerte finne eksistensiell mening

via andre kanaler enn arbeidet, som via relasjoner til barn og barnebarn. Det later imidlertid til at Leif ikke har noen nære relasjoner som kan fylle den funksjonen som arbeidet har hatt. Leifs situasjon tydeliggjør det kjønnede ved den æreskode han trer ut av når han nå blir pensjonist. Arbeidsfellesskapet som har fylt Leifs hverdag med verdi, har vært et maskulint miljø. Som alternativ synes hjemmet å tilby et miljø tappet for det som hittil har tilført Leifs liv mening. Leif mangler et sosialt nettverk som kan ta over den rollen arbeidet hittil har spilt.

Leifs arbeidsliv har vart lenge, vi vet ikke hvor lenge, men han har vært der lenge nok til at han kjenner enhver lyd og enhver arbeidsoppgave på Jernverket. Arbeidet der er en selvfølgelig del av Leifs hverdag. Som pensjonist trer han ut av det Michel Foucault (1966) kaller «tingenes orden», idet Leifs faste holdepunkter forsvinner fra hverdagen. Bruddet med den orden som arbeidslivet tilfører livet, er ifølge Bakken et representativt problem for den aldrende på ulike måter – både mentalt og fysisk opplever den gamle en oppløsning av det tilvante, en bevegelse over i det grenseløse (Bakken 2014, 27–29). Med smertene og med tapet av retten til å arbeide mister Leif sin mest betydelige sosiale rolle; det påvirker hans identitet så vel som de rutinene som har holdt ham i gang. Pensjonisttilværelsen vil kreve at han bygger opp en ny hverdag. Men Leif har ingen plan: «Og heretter var det bare stolen der hjemme. Sitte der og kjenne kniven. Det var det eneste som var igjen» (2000, 30). På Jernverket har Leif fungert, han har visst hva han skal, vært målrettet, nyttig, virksom og del av et fellesskap. Til sammenligning er han derimot dysfunksjonell, ensom og unyttig utenfor Jernverket. Den siste tiden har han imidlertid, grunnet ryggplager, heller ikke kunnet bidra som før, en tilstand som kan synes vel så nedverdiggende som det å måtte pensjoneres.

Leif forestiller seg ingen god alderdom, ei heller er han preget av illusjoner. Han er overlatt til «bare stolen», den er det «eneste» han mener å ha igjen (2000, 30). Bakken fremhever at alderdommen «er en ikke-feiret overgang, som hver enkelt av oss er overlatt til oss selv å skulle fikse» (2014, 207). Leif forsøker å fikse den ved å komme seg unna fellesskapet, dusje før de andre for å slippe mer avskjed. Leifs tanke om at «bare stolen» venter, at han heretter kun duger til å sitte i den, avslører at han primært anser pensjonistlivet som en tilværelse der man venter på døden. Arbeidet var livet. Han har ingen strategi for hvordan skape et liv av pensjonistperioden. Inntil han eventuelt blir pleietrengende, er han av velferdsstaten overlatt til seg selv, om man ser bort fra den økonomiske støtten pensjonen jo utgjør.

I boka *Aging Thoughtfully* (2018) undersøker Martha Nussbaum og Saul Levmore «the moral, legal, and economic dilemmas of old age» som de mener har vært neglisjert av filosofien. Både Nussbaum og Levmore avviser her *ideen om at*

alderdommen fører til eller representerer forsakelse. De argumenterer samtidig for bruk av fleksibel pensjonsalder (Nussbaum & Levmore 2018, 39–40). Pensjonering fra arbeid kan for noen representere en lettelse, en frihet, en premie, mens det for andre, som for Leif, kan oppleves som forsakelse, straff, som en slutt på alt som betyr noe, som gjør livet verdt å leve. Nussbaum, som jo er født i 1947, påpeker i et intervju i *The New Yorker* at dersom hun selv var tvunget til å pensjonere seg, ville det «affect me psychologically in a very deep way [...] I might just get depressed» (Aviv 2016). Leifs historie illustrerer den reaksjonen Nussbaum skisserer.

Idet Leif er på vei inn i dusjen, kommer en gutt, en fremmed vaskehjelp inn i garderoben. «Skal du dusje nå? [...] Det er ikke dusjetid før klokken fem» (2000, 27–28). Leif får bare sagt ja, der han står med et lite håndkle som ikke engang rekker rundt livet. Nakenheten fremhever Leifs sårbarhet. Den fremmede gutten vet verken hvem Leif er, eller at det er Leifs siste dag, og guttens manglende innsikt i og forståelse for situasjonen forsterker det ydmykende og ensomme ved denne ingentingssituasjonen som markerer avslutningen på Leifs arbeidsliv. Minner fra det som for Leif representerer de gode gamle dagene, dukker opp og kontrasterer stillheten i nåets garderobe: «Det var så stille der nå. Ingen prat eller latter som gjallet mellom veggene» (2000, 28). Fellesskapet mellom «gutter som tåler en støyt» (2000, 29), er borte, det er erstattet av stolen som venter hjemme, og av den fremmede vaskehjelpen som ikke vet at dette er Leifs siste dag, og som dermed heller ikke viser noen forståelse for at han skal dusje akkurat nå, tidligere enn vanlig.

Hvordan Leif de siste månedene bare har sittet i kontrollrommet eller gått formålsløst rundt og sett på de andre (jf. 2000, 26) representerer imidlertid en langtrukken ydmykelse som eskalerer og får sitt klimaks i dusjrommet denne siste dagen på jobb. For Leif faller: «Han kjente bare et vagt sting gjennom ryggraden idet kroppen traff flisegulvet» (2000, 33). Den fremmede renholdsarbeideren blir redd, vil ringe etter hjelp. Men Leif vil ikke bli funnet slik. «Må bare ligge her og komme meg litt, hvisket han» (2000, 33). Men gutten ser på klokka. «Du må nok prøve å komme deg opp, sa han. Du kan jo ikke bare ligge her heller» (2000, 33). Adverbene «nok», «bare» og «heller» og interjeksjonen «jo», som understreker det utenkelige i at Leif bare skal ligge der, avslører guttens utålmodighet og manglende forståelse for hvilken situasjon Leif befinner seg i. Det vi kan kalle fyllord, fordi de grammatisk sett er unødvendige, er signifikante og fremhever guttens syn på den gamle mannen som er til bryderi og hindrer hans arbeid. Den nedverdiggende scenen topper seg når Leif kaster opp: «Han fikk akkurat vridd hodet til siden idet det kom veltende opp av ham, flere kraftige støt ut over flisene. For hver

brekning var det som om noe revnet i ryggen» (2000, 33). Vaskegutten legger en støttende hånd på panna. Slik viser han omsorg, men likevel manglende forståelse når han ringer etter hjelp og relaterer hendelsen til at Leif «dusjet så varmt, og så ble det litt for mye» (2000, 34). Leseren stiller ikke på linje med gutten, for leseren vet mer og kan slik forstå mer av Leifs situasjon – hvorfor han trenger å dusje akkurat nå. I den grad leseren oppnår den innsikten, er dette et eksempel på hvordan litteraturen kan utfordre til å reflektere over etiske spørsmål som: «Hvordan kan jeg være et godt medmenneske?» Leifs historie og vaskeguttens håndtering av dusjsituasjonen kan bidra til å utvikle leserens evne til å agere med empati og medmenneskelighet i lignende situasjoner. Som Nussbaum påpeker i boka *Poetic Justice*, kan litteratur «be a bridge both to a vision of justice and to the social enactment of that vision» (1995, 12). Litteratur kan ses som del av et demokratisk prosjekt, spesielt i den grad litteraturen gir stemme til dem som ikke selv kan fremme sin sak: «The poet in effect becomes the voice of silenced people, sending their speech out of himself as a kind of light for the democracy» (Nussbaum [1997] 2003, 96). Med Jemeljan Hakemulder vil jeg argumentere for at lesing av litterære fortellinger, og i dette tilfellet Leifs fortelling, «enhances the ability to make psychological inferences about the emotions, thoughts, and motives others have in certain situations» (2000, 13). Litteratur kan dermed generere hva Keen kaller «difference-bridging insight» (Keen [2007] 2010, 90).

Fallet i dusjen kan leses som en parallell til Leifs fall i overført betydning i og med pensjoneringen. Diskvalifiseringen fra arbeidet på grunn av både svekket helse og høy alder bidrar til et verdighetsfall. Når han så blir liggende naken i dusjen i sitt eget oppkast, observert av en fremmed, og må hentes ut på sin siste arbeidsdag, er ydmykelsen komplett. De andre kommer snart for å dusje, «så måtte de vel til med avskjeden enda en gang» (2000, 34). Fra å ville slippe unna den oppmerksomheten og situasjonen avskjeden fremkaller, får Leif ironisk nok oppleve en mer følelsesladet, ydmykende og uverdigg avslutning enn den ydmykelsen alder og avgang allerede har påført ham. Om kollegene rekker å komme til garderoben før Leif hentes ut der han ligger naken på gulvet i eget oppkast, forblir åpent, men Leif innser i avslutningen at: «Det var bare å gi seg over» (2000, 34).

Den resignasjonen som novellas avslutning rommer, speiler det resignerte i det innledende «Jaja»-et, som gir inntrykk av at ingenting betyr noe, at det bare er å avfinne seg med situasjonen. Ifølge novelleteoretiker Graham Good er det sjangertypisk for novella at slutten varsles i åpningen. For denne novella gjelder det først og fremst Leifs holdning: «The novella is a closed form whose end is latent in its beginning: there is usually some initial indication *that* the end is known, and this enhances the narrative art of holding in suspense *what* it is» (Good 1994, 163).

Til tross for Leifs innledende og avsluttende resignasjon fremstår det som klart at avgangen betyr alt. Han må akseptere den umulige situasjonen og tar imot hjelp, noe som kan leses positivt, som et varsel om at han både vil få hjelp og vil ta imot hjelp. Men Leif ligger fortsatt nede, i oppkast på dusjgulvet og i smerter idet novella slutter. Den fysiske posisjonen og tilstanden illustrerer og fremhever den uverdige situasjonen han er havnet i. Men hjelpen er på vei, han er sett, han behandles fortsatt som et individ som har rett på hjelp og omsorg. Samtidig: Hvor langt kommer man med hjelp om et «jaja» og en unnvikende, resignert holdning er hva vi har å møte avgang og alderdom med?

Hvordan vi møter den utfordringen alderdommen representerer, avhenger av det filosof Kwame Anthony Appiah refererer til som «parameters» og «limits» (2005, 111) i boka *The Ethics of Identity*. Verbalt og emosjonelt synes Leif svakt rustet for den fasen av livet der aldringen blir et tap av ressurser. Hvilken tilpassingsstrategi som er adekvat, avhenger ifølge alderdomsforskerne Svein Olav Daatland og Per Erik Solem av både individets ressurser og av miljøets påvirkelighet. «Resignasjon og tilbaketrekking kan være en funksjonell strategi dersom miljøet er lite påvirkelig, men aktiv og utadrettet mestring vil normalt være en kilde til trivsel, forutsatt at en har – eller får – tilstrekkelig med ressurser» (Daatland & Solem 2011, 147). Leseren vet knapt noe om hvilket miljø Leif blir del av som pensjonist, det er bare stolen der hjemme vi vet venter. Det indikerer at han verken har eller får ressurser nok til å takle en aktiv og utadrettet tilværelse. Slik sett kan Leifs valg av resignasjon og tilbaketrekking som strategi synes som den mest funksjonelle. Daatland og Solem poengterer at den gode alderdommen blir «representert ved den reflekterte, ikke den resignerte, gamle», og den reflekterte regnes som den som evner å forsone seg med hvordan livet har vært og blitt, slik at ikke livet ender i fortvilelse (Daatland & Solem 2011, 148). Men resignasjon behøver ikke å utelukke refleksjon, ei heller forsonelse. Avslutningen antyder at Leif kan evne å forsone seg gjennom resignasjonen. Men Leifs negative oppfatning av den pensjonstiden han har i vente, kan påvirke hvordan hans alderdom vil fortone seg. Forskning har eksempelvis vist at personer med overvekt av negative oppfatninger om egen aldring og alderdom har høyere risiko for å utvikle helseproblemer og funksjonssvikt. Konsekvensen kan bli svekket livsvilje og kortere livsløp, noe blant andre psykologiprofessor Becca Levy og psykolog Linn-Heidi Lunde fremhever (Levy 2003, 203–211; Lunde 2017, 27).

Novellesjangeren fremstiller et utsnitt og dermed bare et lite innblikk i hvem Leif er. Om hjelpen bare bringer ham til stolen hjemme, eller om Leif gjennom fallet oppnår å bli sett også når han ikke lenger deltar i arbeidslivet og bidrar til samfunnet, forblir åpent. Men Breiteigs novelle løfter frem det tidspunktet der Leif

trer inn i en ny livsfase med nye vilkår, samtidig som fremstillingen av minner og tanker presenterer essensielle deler av Leifs bakgrunn og tidligere hverdag. De retrospektive innslagene utvider og supplerer det nåtidige utsnittet; de skaper det vi kan kalle utvidete øyeblikk. Breiteigs novelle kan derfor gjerne leses i lys av den russiske litteraturforskeren Michail Bachtins begrep «terskelens kronotop», som er krisens og vendepunktets kronotop (av *khronos* 'tid' og *topos* 'rom') (Bachtin [1990] 1997, 157). Fysisk og mentalt befinner Leif seg i en eksistensiell overgangssituasjon, i et tidrom der novellas nåtid er representert gjennom et avgjørende øyeblikk, og der rommet er representert ved et sentralt sted i Leifs (arbeids)liv. Nettopp i dusjen og garderoben har han pratet og avsluttet en hard arbeidsdag med kolleger gjennom et langt arbeidsliv. Fellesskapet han daglig har opplevd i dette rommet, kontrasterer derfor forsøket på å ta seg en dusj alene som først forstyrres av en fremmed renholdsarbeider og endelig hindres av ryggsmertter og oppkast. Terskelkronotopen er det tidrommet som i sterkst grad er ladet med affekt, noe den ydmykelsen Leif opplever i dette øyeblikket, i dette rommet, aksentuerer.

Ydmykelse kan anses som motsatsen til verdighet. Til tross for at den fremmede renholderens blikk forsterker det ydmykende ved situasjonen, bidrar han samtidig til å vise omsorg og respekt ved å bre et håndkle over ham og skaffe hjelp. Men hva kunne gjort Leifs overgang til pensjonistlivet enklere? Er mennesket alene ansvarlig for å etablere en verdig avgang og alderdom? Det finnes ikke enkle svar på dette. Men Leif synes dårlig rustet for alderdommen fordi arbeidet alene har vært livet. Samtidig har arbeidet mot slutten vært for hardt for Leifs helse. Leif trer inn i pensjonistlivet med svekket psykisk og fysisk helse, og potensialet for å oppleve en verdig alderdom er dermed tilsvarende redusert. Psykologen Mark Freeman ([1993] 2017) opererer med begrepet «narrative foreclosure», som refererer til det å lukke livsfortellingen for tidlig. Det later til at Leif velger denne strategien. Alderdommen er blitt redusert til en fase der det ikke er mer å oppleve eller oppdage. Han er ferdig, og det var det.

MULIGHETER OG BEGRENSNINGER

Hvordan alderdommen oppleves og arter seg, påvirkes av en rekke variabler, som helse, status, klasse og kjønn, påpeker Runar Bakken (2014, 71). Breiteigs Leif har enkelte fellespunkter med pensjonisten Viktor i Nikolaj Frobenius' roman *Så høyt var du elsket* (2011). Begge er pensjonerte menn, men de er fra to ulike klasser, noe først og fremst yrkene lege og jernverksarbeider synliggjør. Det var primært i arbeidslivet Leif fant mening og fellesskap. Selv da jobben opplevdes som

en drittjobb (jf. Breiteig 2000, 29), var den en viktig og selvsagt del av hans hverdag og identitet. Leif har stødig og flittig deltatt i samfunnet og fulgt instruksjoner. Som pensjonist mister han den rollen som har gjort hans liv betydelig, og han blir med avgangen en kontrast til den iherdige arbeider han var. Som pensjonister får begge kjenne på det Guy Standing kaller *statussplid* eller *statusfrustrasjon* i boka *The Precariat* ([2011] 2017, 11). Betegnelsen *prekariat* refererer først og fremst til en gruppe arbeidstagere som opplever stor usikkerhet i arbeidsmarkedet og dermed også økonomisk usikkerhet, avledet av ordet *prekær* «vanskelig, usikker» (NAOB *prekariat*; BMO). Denne tilstanden, så vel som de følelsene denne tilstanden genererer, har det unge prekariatet som forsøker å etablere seg i arbeidsmarkedet, til felles med eldre mennesker som er på vei ut av arbeidsmarkedet. Begrepene *statussplid* eller *statusfrustrasjon* synliggjør noen av de følelsene og dilemmaene som melder seg når vår status blir drastisk endret eller utfordret.

Som lege hadde Viktor hatt høy status og stor påvirkningskraft. Den situasjonen ble endret i og med pensjoneringen, og statusen svekkes i takt med økt alder. Men den drastiske rolleendringen inntreffer først idet Viktor blir syk. Leif har allerede svekket helse idet han blir pensjonist, og hans status som jernverksarbeider har svakere ettervirkende status enn Viktors legeyrke. I tillegg reduserer kroppens forfall Leifs mulighet til å oppleve en god alderdom allerede fra pensjonisttilværelsen tar til, mens Viktor får være en aktiv og glad pensjonist i mange år før helsen kommer i veien, noe jeg kommer tilbake til i kapitlet «Aldersdiskriminering».

Hele 59 prosent av arbeidstagere over 60 år kan tenke seg å fortsette i arbeid etter at de får rett til pensjon, ifølge en rapport laget for Norsk seniorpolitisk barometer (Dalen 2016, 23). Noen faktorer er spesielt viktige for hvorfor de over 62 år vil fortsette å jobbe. De faktorer som spilte en særlig stor rolle, er forhold som individet i stor grad mister straks man pensjonerer seg.

- at arbeidsmiljøet er godt (96 prosent)
- at arbeidet gir økt livskvalitet (92 prosent)
- at arbeidet er interessant (92 prosent)
- at man har gode kolleger (91 prosent)
- at jobben bidrar til at jeg føler meg nyttig i samfunnet (91 prosent)

Til sammenligning svarte bare 63 prosent at god lønn ville være av betydning for om de ville fortsette å jobbe. Det sosiale aspektet – følelsen av å bety noe, være produktiv og del av et fellesskap – gir mening til livet, noe som for mange går tapt med pensjonistlivet. Litteratur som skildrer mennesker i siste fase av livet, tydeliggjør hvordan ære er sosialt forankret, noe arbeidet bidrar til å opprettholde.

Enkelte former for ære er av betydning om vi skal oppleve også siste fase av livet som verdig og meningsfull. Leifs iherdige innsats på jobben er ikke lenger meritterende når han er blitt pensjonist. Snarere blir det tydelig at han er stilt utenfor, hans nye status er «diskvalifisert». Det gjelder også for den pensjonerte kirurgen Birgitte i Kjersti Anfinnsens roman *De siste kjærtegn* (2019), som tenker:

Før kunne hendene mine redde liv. De kunne redde et lite barn. [...] Nå kan jeg ikke engang skjenke i en kopp kaffe uten å søle. Frisøren min forteller meg at leiligheten er full av flekker og smuler. Han har sannsynligvis rett i at jeg trenger enda mer hjelp. Helst vil jeg klare alt selv. [...]

Hver gang jeg ser meg i speilet, er det noe som mangler.
Hver gang jeg ser på hendene mine, er det noe som mangler.
Jeg vet godt at det er fremtiden som mangler.

(*Anfinnsen* 2019, 30)

Iterasjonen («hver gang»), anaforene («hver gang jeg ser») og epiforene («som mangler») fremhever hvordan Birgitte er fanget i situasjonen, for manglene kan ikke bøtes på, de må utholdes. Livet som yrkesaktiv kontrasterer livet som gammel. Det er mye hun ikke lenger kan gjøre, både som lege og som privatperson. Men legearbeidet har en sterkere status som jeget tar med seg også inn i pensjonisttilværelsen, i likhet med Frobenius' pensjonerte lege Viktor. Selv om hun lever alene og føler seg skrøpelig, opplever hun ved flere anledninger å bli invitert til New York-Presbyterian Hospital for å holde foredrag eller til fine lunsjer for å bli gjort stas på (2019, 9). En byste får hun også (2019, 137). Hun drar aldri, men hun fikk muligheten til det. Det er også av betydning for den selvfølelsen hun sitter igjen med. I kraft av en prestisjefylt karriere som kirurg høster hun heder og ære også gjennom alderdommen. Det gjør det lettere å bære skrøpeligheten og tanken på at det er en siste gang for alt, slik hun tenker svært lite sentimentalt mot slutten av romanen (2019, 137). Hun er barnløs og mye alene. Slik får hun anledning til å føle på den samme ensomheten som Leif. I tillegg har hun arbeidet i USA, men hun er nå bosatt i Paris, og dermed i stor grad utilgjengelig for både tidligere kolleger, venner og familie. Men hun fremstår som ressurssterk mentalt sett; hun klarer seg godt, og hun har dessuten en kjæreste. Det gir håp for at også nye og nære relasjoner kan etableres i alderdommen. Det er ikke bare en fase der man venter på siste åndedrag. Dermed slapp hun å dø alene: «Jeg legger mine hender i hans. Slik sitter vi sammen til jeg slutter å skjelve» (2019, 142).

Hvilke muligheter og begrensninger har alderdommen? Breiteigs og Anfinnsens fremstillinger serverer to alternative scenarier som kan påvirke og utfordre

hvilke grep vi tar om egen alderdom. Individet er nødvendigvis i mange sammenhenger avhengig av samfunnets tjenester, som kan fungere både frigjørende og begrensende. Men det aldrende individet har også selv et ansvar. Appiah påpeker eksempelvis hvordan «circumstances that one might assume would be merely impediments may be transformed into a positive way of being» (Appiah 2005, 112). Med det døve mennesket som eksempel løfter Appiah frem hvordan den døve kan velge at «deafness is not a limit but a parameter». Det handler ikke om «trying to overcome a disability», men snarere «trying to live successful lives as the hard-of-hearing people that they are. A condition becomes an identity» (Appiah 2005, 112). Her tangerer Appiah en relevant utfordring som angår det aldrende individet så vel som det samfunnet den aldrende er en del av: Hvordan kan vi arbeide for å skape verdige og meningsfulle alderdommer? Som samfunnsborger og som medmenneske har vi kontinuerlig et ansvar for det, på vegne av både oss selv og andre.